



Dit document is opgesteld naar aanleiding van het deelprogramma Wederopbouw van de visie Erfgoed en Ruimte en is een nadere uitwerking van de kernkwaliteiten zoals die genoemd zijn in bijlage 3 van de Visie Erfgoed en Ruimte.

Maas en Waal

Maas en Waal-West

Toonbeeld van de wederopbouw

Inhoud

Wederopbouw: tonen van een tijdperk	pagina 2
Methodiek en leeswijzer	pagina 3
Wederopbouwperiode	pagina 4
Vóór de wederopbouw	pagina 7
Ruimtelijke analyse	pagina 8
– Massa-ruimte	pagina 13
– Verkaveling	pagina 15
– Ontsluiting	pagina 17
– Water	pagina 19
– Groen	pagina 21
– Bebouwing	pagina 23
– Bijzondere elementen	pagina 25
Huidige situatie	pagina 27
Kernkwaliteiten	pagina 29

Wederopbouw: tonen van een tijdperk

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft in 2011 dertig wederopbouwgebieden geselecteerd uit de periode tussen 1940 en 1965. In deze periode is een groot deel van Nederland opnieuw ingericht. Dat gebeurde op een totaal andere manier dan vóór de oorlog. De geselecteerde gebieden geven met elkaar een goed beeld van hoe er gedacht, gebouwd en ingericht werd en kunnen worden beschouwd als toonbeelden van de Wederopbouwperiode. Ze onderscheiden zich nationaal of zelfs internationaal, bijvoorbeeld vanwege de kwaliteit van de architectuur of als bijzonder voorbeeld van stedenbouw of landschapsinrichting. De Rijksdienst heeft de gebieden in drie gebiedstypen ingedeeld: de wederopbouwkeren (herstelde oorlogsschade), de naoorlogse woonwijken (planmatig opgezette uitbreidingswijken) en de landelijke gebieden (agrarische ruilverkavelings- en landinrichtingsgebieden).

Wederopbouw is één van de vijf prioriteiten uit de rijksnota Kiezen voor karakter, de rijksvisie op erfgoed en ruimte die op 15 juni 2011 door de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu namens het kabinet is aangeboden aan de Tweede en Eerste Kamer (TK 2010-2011, 32 156 nr. 29).

De selectie als wederopbouwgebied zorgt in de eerste plaats vooral voor meer aandacht en waardering. Daarnaast wil het Rijk stimuleren dat de bijzondere eigenschappen, de kwaliteiten van de Wederopbouwgebieden, ook in de toekomst herkenbaar aanwezig blijven en als cultureel erfgoed een rol van betekenis spelen in de ruimtelijke ordening.

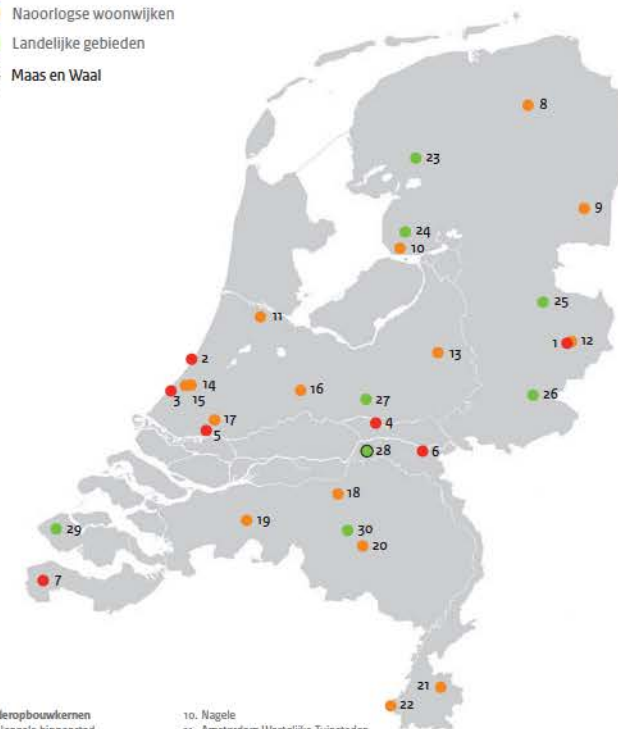
In lijn met de Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg (TK 2009-2010, 32 156 nr. 13) wordt hier in juridische zin invulling aangegeven – niet door aanwijzing als beschermd stads- of dorpsgezicht – maar als uitvloeisel van de verplichting om cultuurhistorie onderdeel te laten zijn van de belangenafweging in het kader van de totstandkoming van bestemmingsplannen, zoals opgenomen in artikel 3.1.6 lid 5 onder a van het Besluit ruimtelijke ordening.

Nu zo'n zestig jaar na de realisatie bouw of aanleg, zijn deze wederopbouwgebieden als gevolg van maatschappelijke en sociaaleconomische veranderingen, object van (ingrijpende) vernieuwingsoperaties. De uitdaging hierbij is om ontwikkelingen en vernieuwing hand-in-hand te laten gaan met het behoud van het bijzondere karakter van deze gebieden.

Kennis, inzicht en begrip van de cultuurhistorische waarden van de wederopbouwgebieden en hun ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis zijn van belang bij het maken van weloverwogen keuzes in de planvormingsprocessen. Dit gebiedsdocument is bedoeld ter ondersteuning hiervan en brengt de bijzondere kernkwaliteiten van Maas en Waal in beeld: de ruilverkaveling/ontginning van Maas en Waal.

30 wederopbouwgebieden

- Wederopbouwkeren
- Naoorlogse woonwijken
- Landelijke gebieden
- Maas en Waal



Wederopbouwkeren
 01. Hengelo binnenstad
 02. Katwijk aan Zee Boulevardzone
 03. Den Haag Atlantikwallzone
 Kijkduin-Zorgvliet
 04. Rheden binnenstad
 05. Rotterdam oostelijke binnenstad
 06. Nijmegen binnenstad
 07. Oostburg

Naoorlogse woonwijken
 08. Groningen De Wijert-Noord
 09. Emmen Emmerveer, Angelslo en Emmerhout

10. Nagele
 11. Amsterdam Westelijke Tuinsteden
 12. Hengelo Klein Driene I en II
 13. Apeldoorn Kerschoten
 14. Den Haag Mariahoeve
 15. Leidschendam-Voorburg
 De Heuvel Prinsenhof
 16. Utrecht De Halve Maan
 17. Rotterdam Ommoord
 18. Den Bosch Plan Zuid/De Pettelaar
 19. Breda De Heuvel
 20. Eindhoven 't Hool
 21. Heerlen Vrieheide
 22. Maastricht De Pottenberg

Landelijke gebieden
 23. Skarsterlân Haskerveenpolder
 24. Noordoostpolder
 25. Vriezenveen
 26. Berkelland Beltrum I
 27. De Groep en omgeving
 28. Maas en Waal-West
 29. Veere Walcheren
 30. Boxtel en Best De Scheeken

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Methodiek en leeswijzer

De methodiek is er op gericht de kernkwaliteiten uit de Wederopbouwperiode te analyseren en herkenbaar in beeld te brengen. Als basis voor de ruimtelijke analyse zijn bestaande studies gebruikt, waar nodig aangevuld met een veldbezoek om de bureaustudie te toetsen. In het colofon van dit document is opgenomen welke studies en rapporten als basis gebruikt zijn voor dit gebiedsdocument. De inhoudelijke focus van de gebiedsdocumenten ligt op de Wederopbouwperiode en de actuele situatie van het gebied. Om de context van de ontwikkelingen te begrijpen, zijn waar nodig relevante ontwikkelingen uit andere tijdspannen meegenomen in de analyse.

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de wederopbouwperiode in het algemeen en de specifieke ontwikkelingen met betrekking tot landelijke gebieden (agrarische ruilverkavelings- en landinrichtingsgebieden) in het bijzonder. In de erna volgende hoofdstukken wordt ingezoomd op het onderhavige gebied en wordt door middel van een gebiedsanalyse geïdentificeerd wat de specifieke kernkwaliteiten zijn die dit gebied tot een wederopbouwgebied van nationaal belang maken.



Bron: Nationaal Archief

Wederopbouwperiode

Nederland maakte tussen 1945 en 1965 een ongeken- de transformatie door. In ruimtelijk, economisch en in sociaal- maatschappelijk opzicht veranderde ons land ingrijpend. Na de Tweede Wereldoorlog was veel landelijk gebied, gebouwde omgeving en infrastructuur zwaar beschadigd geraakt, stonden onder water of lagen compleet in puin. Het herstel van de oorlogsschade en de wederopbouw begon al in de oorlog. Steden en dorpen herrezen uit het puin dankzij krachtige samenwerking en een sterke centrale sturing. In deze periode zijn veel innovatieve en ongeken- de ontwerpen gerealiseerd, zowel bij stedelijk herstel en uitbreiding als bij de herinrichting van het landelijk gebied en de aanleg van nieuw land.

Vooroorlogse ontwikkelingen

Vóór de oorlog was er al de wens om het platteland te moderniseren. Nederland liep achter op het gebied van landbouwmechanisatie en landbouwgronden waren niet of nauwelijks ontsloten voor gemotoriseerd vervoer. Hiervoor werd het instrument ruilverkaveling ingezet om de inrichting van het landelijk gebied te verbeteren. In 1924 kwam hiervoor de eerste Ruilverkavelingswet tot stand. Er was vaak sprake van drie met elkaar samenhangende omstandigheden die nadelig werkten: versnipperd grondbezit, kleine, slecht bereikbare percelen en een slechte ontwatering. Door herverdeling van gronden ontstonden aaneengesloten eenheden grond.

Modernisering van de landbouw

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond er grote politieke en maatschappelijke aandacht voor de modernisering van het platteland. Bovendien heerste er grote overeenstemming over het doel en het resultaat van de modernisering. Drijvende kracht achter de landbouwhervormingen was Sicco Mansholt, zelf boer en minister van Landbouw in zes kabinetten in de

periode 1945-1958. Waar in de jaren 20 en 30 nog volop ontginningen en inpolderingen plaatsvonden, werd tijdens de Wederopbouwperiode vooral ingezet op een effectievere en efficiëntere landbouw door schaalvergroting, rationalisering en modernisering van de agrarische bedrijfsvoering. Men richtte zich op agrarische productieverbetering. Het eerste doel hiervan was de eigen voedselvoorziening: met de Hongerwinter nog vers in het geheugen, wilde men Nederland zelfvoorzienend maken. Ten tweede was productieverbetering nodig voor de export van landbouwproducten. Het landelijk gebied speelde dan ook een belangrijke rol bij het herstel en de groei van de Nederlandse economie. Ten derde was de vernieuwing van de agrarische sector gericht op verbetering van de positie en leefomstandigheden van de boeren.

Ruilverkavelingen en het landschapsplan

Na 1945 werden ruilverkavelingen steeds omvangrijker en complexer, waardoor het bestaande juridische kader niet meer voldeed. De ruilverkavelingswet werd daarom in 1954 gewijzigd. Ruilverkavelingen die onder de nieuwe ruilverkavelingswet van 1954 vielen, werden daarom ook wel aangeduid als ruilverkavelingen 'nieuwe stijl'. Naast de belangen voor de agrarische sector voorzag de wet nu ook in diverse andere functies, zoals infrastructuur, recreatie, streekverbetering en ontgronding en natuur- en cultuurwaarden. Een 'landschapsplan' werd een verplicht onderdeel van ieder ontwerp voor een ruilverkaveling of herinrichting. Het landschapsplan had tot doel om een harmonie te vinden tussen de herstructurering van de landbouw en de inrichting van het landschap. Overigens was vanaf 1944 het opstellen van een landschapsplan in feite al gangbaar: zo werd hiermee als eerste in Walcheren geëxperimenteerd. Ook voor De Scheeken (1944) en Beltrum (1950) is een landschapsplan opgesteld. Bij de wetswijziging van 1954 is deze werkwijze formeel vastgelegd.

Grootschalige ruilverkaveling leidde tot de herinrichting van honderdduizenden hectares cultuurgrond. Verspreide percelen werden samengevoegd en nieuwe (landbouw)wegen zorgden voor een verbeterde ontsluiting. Aan deze wegen werden nieuwe boerderijen gevestigd. Een typerend kenmerk van veel ruilverkavelingsgebieden is dat veel naoorlogse boerderijen bij hun akkers en weilanden zijn gebouwd en niet meer in dorpen liggen. Maatregelen voor een betere ontwatering waren onder andere de aanleg van drainage, nieuwe gemalen, het rechttrijken en verdiepen van waterlopen, de aanleg van nieuwe waterlopen en diepploegen. Door het beplantingsplan was er ook aandacht voor beplanting langs de wegen en om en bij de erven. Om variatie en hiërarchie in het landschap aan te brengen werden verschillende soorten en dichtheden beplanting gebruikt.

Het platteland en de bevolking waren in de eerste helft van de twintigste eeuw sterk achter gebleven op de ontwikkeling in de steden. Naast de fysieke verbetering van gebieden werd daarom ook de sociale structuur verbeterd door middel van streekverbeteringsplannen. In de streekverbeteringsgebieden werd met overheidssteun met een voorlichtingsprogramma getracht het boerengezin te moderniseren. Er was aandacht voor plattelandsvrouwen in hun rol als boerin en huisvrouw. En met de scholing van agrariërs kon de bedrijfsmodernisering verbeterd worden.

Inrichting van nieuw land

Bij de inrichting speelden bodemreliëf, waterhuishouding, (beoogde) bebouwing en (verwacht) grondgebruik een rol. Ook werden cultuurhistorische elementen en structuren soms gehandhaafd en in het landschap opgenomen. Het gaat bijvoorbeeld om landschapselementen als eendenkooien, molens, dijken en boomlinten. Creatieve oplossingen van

ingenieurs en landschapsarchitecten voor complexe ruimtelijke en waterstaatkundige vraagstukken, vernieuwde constructiewijzen en architectuur, standaardisering en de in het landschap aangepaste groenaanleg zijn kenmerkend voor de naoorlogse landinrichting.

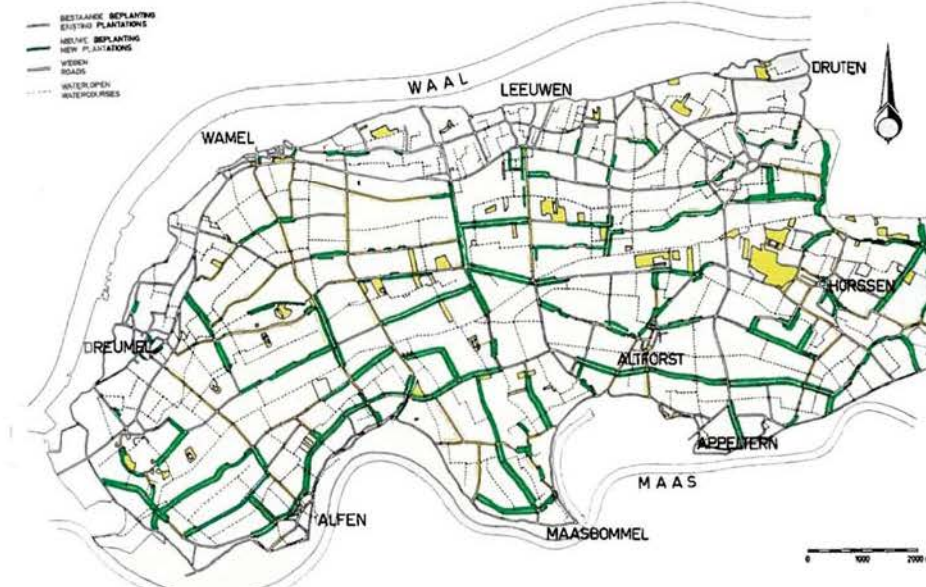
Wederopbouwgebied Maas en Waal-West

Dit document gaat over het gebied Maas en Waal - West (West Maas en Waal). Dit gebied is door de RCE op basis van de volgende drie kenmerken aangewezen als gebied van nationaal belang:

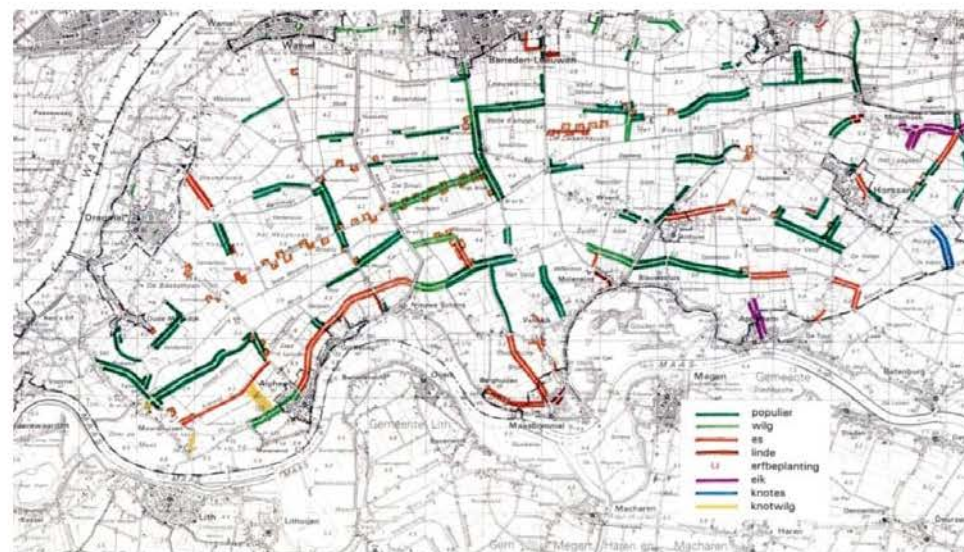
- sterk gewijzigd, zeer open, grootschalig weide- en akkergebied
- ingepaste eendenkooien, verspreide bosaanleg
- quasi organische structuur van ontsluitingswegen, afwatering en boerderijlinten

Voor dit document zijn de volgende brondocumenten geraadpleegd: 'de Atlas van de Wederopbouw Nederland 1940-1965'; 'Gemeente Maas en Waal. Inventarisatie karakteristiek wederopbouw in het buitengebied' (Gelders Genootschap) en 'Maas en Waal-west: een landelijk gebied van nationaal belang' (RCE).

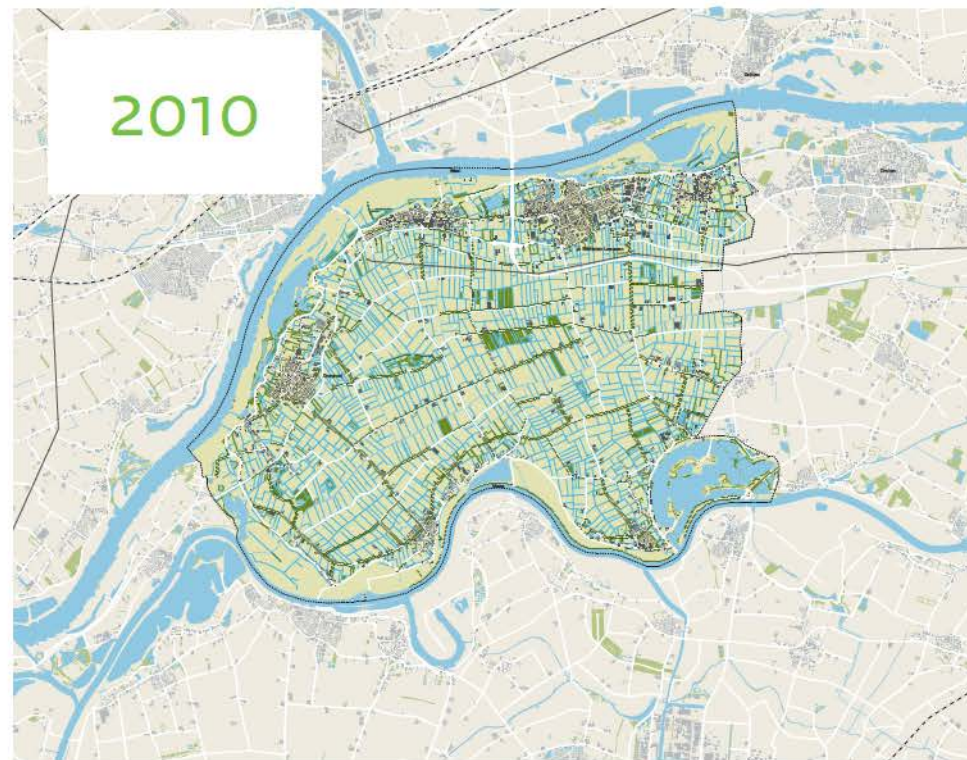
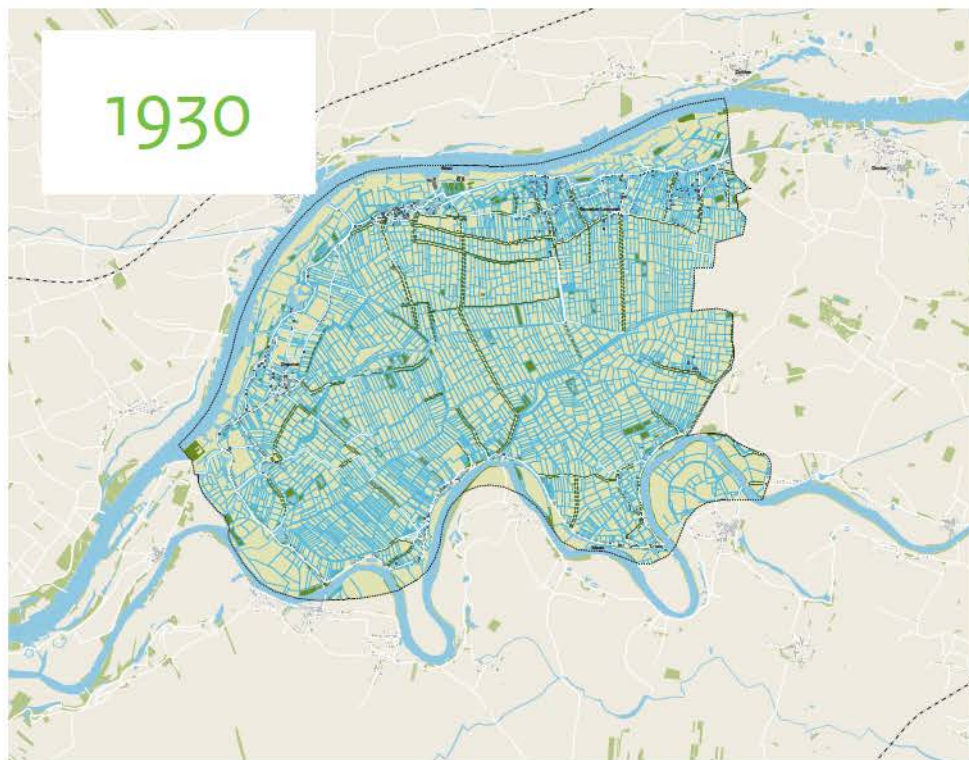
LANDSCHAPSPLAN VAN DE RUILVERKAVELING MAAS EN WAAL-WEST (8450 ha) LANDSCAPE PROJECT OF THE LAND CONSOLIDATION AREA MAAS EN WAAL-WEST (8450 ha)



Het oorspronkelijke landschapsplan van de ruilverkaveling Maas en Waal-west (Afbelding: Gemeente West Maas en Waal)



Laanbeplanting naar soort volgens het landschapsplan van 1960 (afbeelding:RCE).



Kaarten: MUST

Vóór de wederopbouw

Van oudsher is het gebied een relatief open, brede zone tussen de Maas en de Waal. Rivieren kenden vanaf de vroeg historische tijd een meanderend en vlechtend beloop. Hierdoor is een rivierkleigebied ontstaan met plaatselijk variërende bodemtypen en hoogteverschillen.

De stroomsnelheid van water bepaalt de maximale grootte van het materiaal dat vervoerd kan worden. Op plaatsen waar de stroomsnelheid van de rivier groot was, is grof materiaal zoals zand en grind afgezet. Hierdoor zijn relatief hoge gedeeltes in het landschap ontstaan: de oeverwallen, die over het algemeen vlak langs de rivier liggen. De bodemgesteldheid van de oeverwallen is voor de landbouw meestal gunstig vanwege de hoge ligging, de goede doorlatendheid en het kalkrijke karakter. Overtollig water kon hier vrij eenvoudig afgevoerd worden. Op plaatsen waar de stroomsnelheid van het water een stuk lager was (bijvoorbeeld bij overstromingen) is fijn materiaal (klei) afgezet: de komgronden. Deze kleigronden zijn door inklinking tegenwoordig herkenbaar als de lager gelegen gedeeltes. De komgronden werden - in tegenstelling tot de oeverwallen - gekenmerkt door een onvoldoende doorlatendheid, kalkarmoede en een slechte structuur. Op de komgronden waren vaak grote problemen met de waterhuishouding, waardoor er vooral in de winter vaak wateroverlast was. In de zomer waren de gronden echter zo droog dat er scheuren in de kleiige bodem ontstonden. Vanwege de slechte waterhuishouding op de komgronden bleven deze lange tijd vrijwel onbewoond. De komgronden maakten wel onderdeel uit van het landbouwsysteem, maar waren voornamelijk in gebruik als hooiland. De kavels op de komgronden bestonden uit vrij regelmatige blokken.

Het rivierengebied bleef achter op de versnelling die de landbouw in de negentiende en begin twintigste eeuw doormaakte. Voor de ruilverkaveling stond de agrarische bebouwing in het gebied vrijwel uitsluitend aan de randen, dicht langs de oevers van Maas en Waal en in de dorpen. De door de landbouw meest intensief gebruikte gronden lagen daar net buiten. Hoe verder de gronden richting het middengebied (de kommen) lagen, hoe extensiever het land gebruikt werd. De komgronden waren van oudsher leeg en moeilijk toegankelijk: de ontsluiting verliep vrijwel uitsluitend via (onverharde) wegen op de rivierdijken, oeverwallen en enkele dwarsdijken. In het gebied lagen de eendenkooien als kleine bosjes in het open landschap. In agrarisch opzicht had het gebied een lage productie door onvoldoende ontwatering, overstromingen, een sterk verbrokkeld grondbezit en de slechte ontsluiting. Daarom kregen de komgronden vanaf de jaren dertig de reputatie marginaal te zijn. Vanaf dat moment nam de vraag om grootschalige en ingrijpende verbetering van de komgronden sterk toe.

In de jaren '30 van de twintigste eeuw is de Maas door de werkzaamheden in het kader van 'Maasverbetering' aangepast. Hierbij zijn de bochten van de Maas aanzienlijk korter geworden.

Ruimtelijke analyse

Eind jaren veertig was er een grote maatschappelijke achterstand in het Land van Maas en Waal. Er waren diverse problemen zoals slecht bereikbare landbouwgronden, een ongeschikte bodem, overstromingen, een lage scholingsgraad, gebrek aan voorzieningen en armoede. Bovendien zijn in de Tweede Wereldoorlog grote delen van het gebied onder water komen te staan en zijn de dijkdorpen tijdens gevechten tussen Duitsers en geallieerden zwaar beschadigd geraakt.

De ruilverkaveling Maas en Waal-West kwam tot stand na decennia van plannen maken en uitvoeringswerkzaamheden. In 1941 zijn al voorstellen gedaan voor gebiedsverbetering door J.A. Eshuis en B. Polderman van de Heidemij. In dit jaar is aanvraag gedaan voor de 'Ruilverkaveling Leeuwensche Veld en Wamelsche Velden'. Dit plangebied lag in het westelijke deel van de gemeente West Maas en Waal en was ruim 5600 hectare groot. Grofweg was dit de noordwestelijke helft van het uiteindelijke ruilverkavelingsblok. De ruilverkaveling Maas en Waal-west is in 1949 aangevraagd.

Bij het ontwerp waren onder meer de Ontginningsmaatschappij Gelderland en de plaatselijke Stichting Ontwikkeling Komgronden (StOK) betrokken. De planvorming is tot stand gekomen onder de Ruilverkavelingswet van 1938. Maas en Waal-West is een belangrijk experiment geweest voor de 'ruilverkavelingen nieuwe stijl', die formeel mogelijk zijn gemaakt onder de Ruilverkavelingswet van 1954. Hierbij is radicaal met het verleden gebroken en veranderde het dagelijks leven voor velen. De ruilverkaveling Maas en Waal-West is de eerste ruilverkaveling waar –vooruitlopend op de wetwijziging - met nieuwe, grootschalige mogelijkheden is geëxperimenteerd. Zo was het de eerste ruilverkaveling in Nederland waarbij op grote schaal bedrijfsverplaatsing tot stand is gekomen en zijn de komgronden ingrijpend verbeterd. Deze schaal was de enige oplossing om in deze geografische 'badkuip' tot een werkend ruilverkavelingsplan te komen. Bovendien waren met de ruilverkaveling meerdere doelen gediend. Bovendien was het ook de bedoeling om naast een betere verkaveling, de aanleg van ontsluitingswegen en een

verbetering van de waterhuishouding, een deel van de gronden een andere bestemming te geven. Verder is er naast de inrichting van het land ook gewerkt aan streekverbetering. Hierbij zijn voorzieningen 'achter de voordeur' getroffen om de levensomstandigheden te verbeteren, zoals: scholing, nutsvoorzieningen en een keuken.

Deze ruilverkaveling Maas en Waal-West was jarenlang de grootste (circa 8.500 ha) en de meest ingrijpende van het land. De realisatie van de ruilverkaveling is in 1950 begonnen en is in 1962 voltooid. De vroegtijdige aanvraag en grootschalige aanpak maakten van dit project een landelijk belangrijke en invloedrijke ruilverkaveling. Zo is het gebied door de Koningin bezocht en is het gebruikt in de landbouwvoorlichting.

In de Wederopbouwperiode veranderde ook het aanzicht van de kernen door herstel van oorlogsschade en de (planmatige) uitbreiding van veel dorpen. Beneden-Leeuwen veranderde het sterkst door de aanleg van meerdere woonwijken. Ook de dorpen Wamel, Dreumel en Alphen a/d Maas werden uitgebreid, maar op een kleinere schaal.

Globale tijdlijn

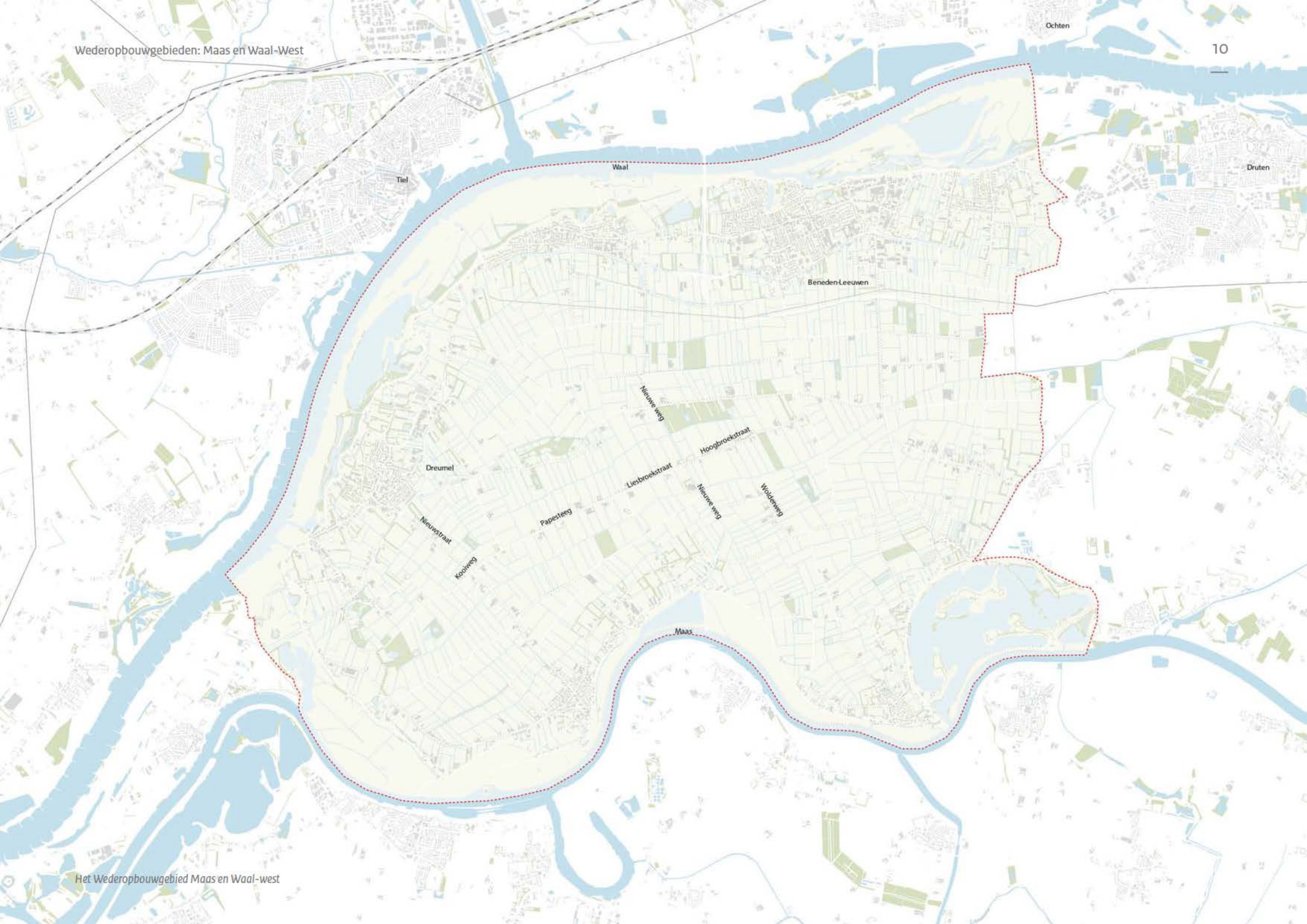
Vóór de ruilverkaveling (ca. 1930-1948)

- Eerste voorstel gebiedsverbetering (1941)
- Maasverbetering

Ruilverkaveling (ca. 1949-1970)

- Definitieve aanvraag ruilverkaveling (1949)
- Rationalisering en schaalvergroting van verkaveling
- Verbetering waterhuishouding
- Verbetering en aanleg ontsluiting
- Uitplaatsing boerderijen naar Wederopbouwboerderijen langs oost-west lopende boerderijstraten
- Laanbeplanting en erfbeplanting - landschapsplan (1952)
- Streekverbetering (scholing, nutsvoorzieningen, kerken)





Tiel

Waal

Druten

Beneden-Leeuwen

Dreumel

Nieuwe weg

Hoogbroekstraat

Nieuwstraat

Papesteeg

Liebroekstraat

Nieuwe weg

Woldenweg

Koolweg

Maas

Ontwerpgedachte

Bij de ruilverkaveling handelde men vanuit een toekomstvisie, waarbij de ontwikkelingen in de landbouw en de nieuwste landbouwtechnieken in de planvorming zijn meegenomen. Eeuwenlang hadden de boerderijen op de dijken en in de dorpen gestaan. Doordat de landbouw zich snel en sterk moderniseerde, voorzag men echter problemen. De schaalvergroting in de landbouw vroeg om efficiënter gebruik van het beschikbare land. Ook zouden boeren met steeds grotere en zwaardere landbouwmachines door de dorpen moeten manoeuvreren en zou het steeds lastiger worden om het natte land op te gaan. Dit vroeg om een aanpassing van zowel de waterhuishouding als de infrastructuur. Voor machinale bewerking waren grotere kavels nodig, waardoor ook de verkaveling aangepast moest worden. De ruimtelijke inrichting van het gebied is tijdens de ruilverkaveling dan ook ingrijpend aangepast: de maatvoering en vormen van de kavels zijn gewijzigd en de ontwatering verbeterd. De ontsluiting is verbeterd door een netwerk van (secundaire) wegen.

Het ruilverkavelingsplan ging verder dan deze cultuurtechnische maatregelen. Ook het locatieprobleem van de boerderijen – de ligging in de dorpen, ver van de te bewerken percelen – is aangepakt door grootschalige ‘kolonisatie’ van het middengebied: de komkleigebieden.

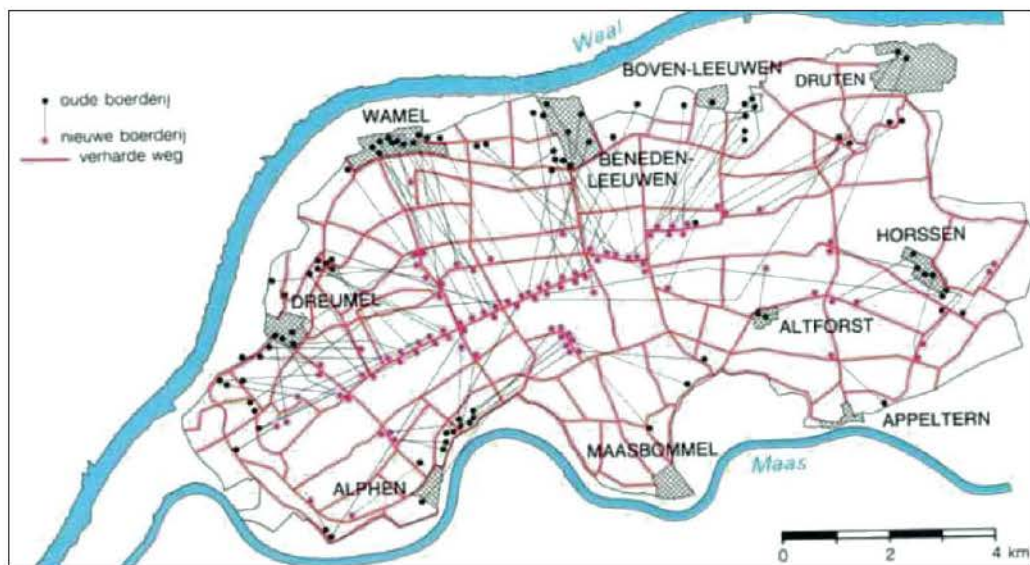
Voor de ruilverkaveling konden deze drassige en slecht ontsloten gronden alleen als hooiland worden gebruikt. Om de komgronden bruikbaar te maken als agrarisch land moesten zeer ingrijpende werken worden uitgevoerd. Na de voltooiing van de cultuurtechnische werken ter verbetering van de agrarische gronden is men vanaf 1953 overgegaan tot kolonisatie van het komengebied. Op basis van een ontwerp van J.E. Stuyvers van eind 1951 zijn tientallen boerderijverplaatsingen en nieuwe bedrijfsstichtingen gepland. Een nieuwe subsidieregeling in 1953 voor de bouw van boerderijen is een belangrijke

stimulus geweest. Als basis voor de nieuwe bebouwing zijn boerderijstraten aangelegd. De nieuwe boerderijen hadden onder meer tot doel de langs de rivierdijken gelegen, vaak kleine bedrijfjes over te brengen naar de kom- en oeverwalgronden en ze sociaal-economisch te verbeteren door ze te vergroten. Een deel van de kleinere bedrijven is gesaneerd. Daarvoor in de plaats zijn boerderijen gebouwd van minimaal 12 hectare die allen het voordeel hadden dicht bij hun landerijen te liggen.

Door deze ingrijpende maatregelen verschilt de ruilverkaveling Maas en Waal-West sterk van voorgaande ruilverkavelingen. Er zijn ook verschillen met de latere ruilverkavelingen ‘nieuwe stijl’. Onder de nieuwe Ruilverkavelingswet uit 1954 is inkrimping van de agrarische beroepsbevolking eveneens een doel. In de ruilverkaveling Maas en Waal-West neemt het aantal eigenaars enigszins af, maar gaat het nog niet om grote aantallen. Een ander verschil is dat de plannenmakers van Maas en Waal-West voor de nieuwe bedrijven nog altijd zijn uitgegaan van gemengde bedrijven. Om dit mogelijk te maken zou het gebied landbouwkundig dus drastisch aangepast moeten worden. In de plannen is daarom voorzien in een aparte infrastructuur om grond af- en aan te voeren. De drastische veranderingen zouden leiden tot een hypermodern landschap. Aan een vrijwel kaarsrechte west-oost lijn midden in de komgronden moest ongeveer de helft van de 96 nieuwe landbouwbedrijven komen.

Gaandeweg constateerde men dat het (te handhaven en) vooraf bedoelde open cultuurlandschap zonder aanvullende beplanting wel erg onaantrekkelijk en kaal zou worden. Het landschapsplan van N.M. de Jonge uit 1952 omvat de groene aankleding van het landschap. Bestaande dijken en nieuwe wegen zijn beplant en de bebouwing is ingepast. Door deze wijziging van de planvorming is een halfopen landschap

ontstaan. De nieuwe wegen hebben uiteindelijk een enigszins slingerend verloop gekregen. Dit is het gevolg van enerzijds de keuze om deze infrastructuur langs reeds bestaande landschappelijke lijnen aan te leggen, anderzijds van een ontwerpkeuze in het landschapsplan om al te lange rechte lijnen in het landschap te vermijden. Aan de – vaak nieuwe of vernieuwde – wegen haaks hierop (zoals de Nieuwe Weg en de Nieuwstraat) zijn eveneens nieuwe boerderijen gebouwd. In een aantal gevallen zijn deze wegen aangelegd over het tracé van oudere paden die naar de kommen voerden. Een kleinere concentratie van nieuwe boerderijen is aangelegd aan de eveneens nieuwe Wolderweg, die de Nieuwe Weg met de Dijkgraaf de Leeuwweg verbindt. Men heeft gepoogd de meeste bedrijven zoveel mogelijk in de buurt van de oorspronkelijke woonkern te vestigen.



De verplaatsing van de verschillende agrarische bedrijven. (afbeelding: Gelders Genootschap)

Massa-ruimte

Dankzij nieuwe beplanting is een halfopen landschap ontstaan. De laanbeplanting heeft overwegend landschappelijke 'kamers' opgeleverd van ca. 3,5 x 1,5 km, met dezelfde lengterichting als de oeverwallen. Binnen deze forse kamers is sprake van een grote openheid. Door de aanleg van nieuwe wegen zijn kleinere ruimtes ontstaan.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Halfopen landschap ontstaan door nieuwe aanplant en bebouwing.
- Landschappelijke kamers in de lengterichting van het komgebied.
- Kamers ca. 3,5 x 1,5 km groot.
- Grootste kamers bevinden zich middenin; naar oeverwallen toe worden de kamers kleiner.



Voorbeeld van een grote open kamer in het midden van het komgebied



Tiel

Waal

Beneden-Leeuwen

Breumel

Maas

- Open ruimte
- Massa, gevormd door beplanting en/of bebouwing

Druten

Verkaveling

Het aantal kavels is met bijna de helft verminderd. De maatvoering en de vormen van de kavels zijn met name in de komgronden sterk gewijzigd. Op de oeverwallen zijn de veranderingen minder groot. Hier en daar is de oorspronkelijke kavelrichting vanwege de afwatering gewijzigd. De smalle strokenverkaveling is verdwenen en vervangen door bredere percelen.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

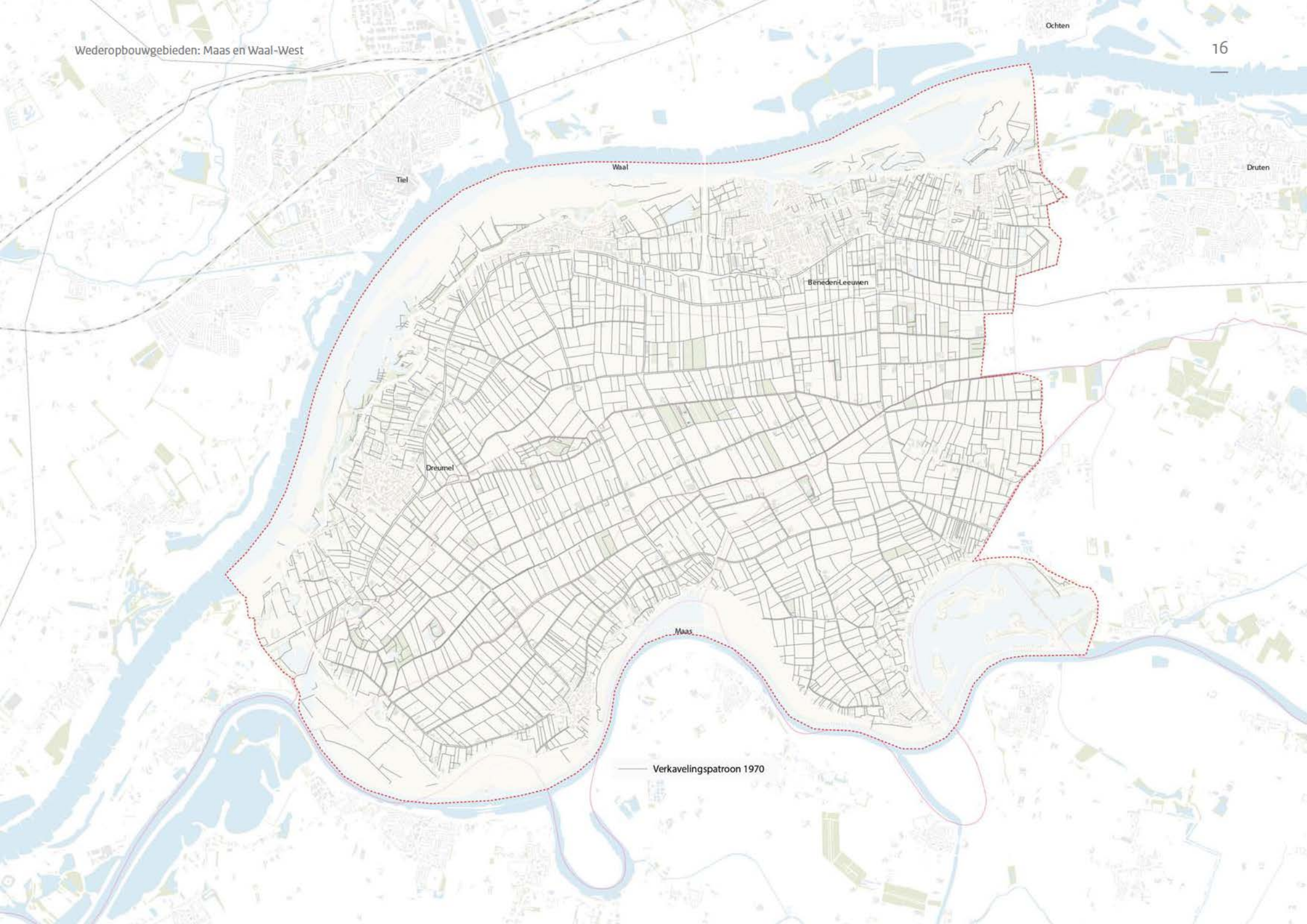
- Meer gerationaliseerd kavelpatroon.
- Grotere kavels door schaalvergroting.
- Alle percelen aangesloten op verharde weg.



Voorbeeld van een gerationaliseerde kavel



Verkavelingspatroon 1930



Tiel

Waal

Beneden-Leeuwen

Druten

Dreumel

Maas

— Verkavelingspatroon 1970

Ontsluiting

Tijdens de ruilverkaveling is met name het korngebied veel beter ontsloten en zijn alle percelen via een verharde weg bereikbaar gemaakt. Het gebied is ontsloten door een netwerk van (secundaire) wegen. Hierdoor zijn in het landschap kleinere ruimtes ontstaan. Voor de ontsluiting van de kernen langs de Waal is de Van Heemstraweg (de huidige N320) aangelegd.

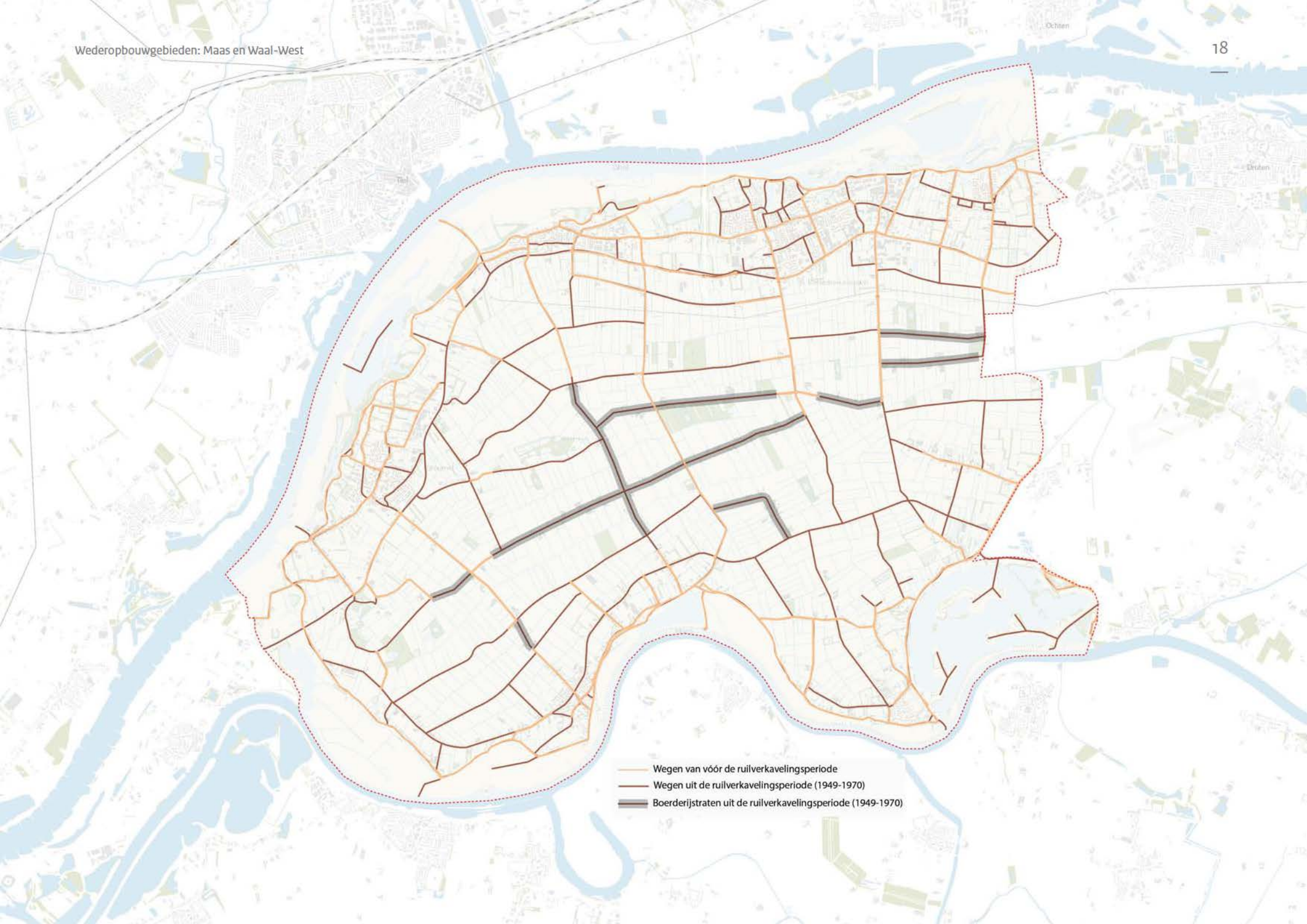
Belangrijke wegen uit de periode van voor de ruilverkaveling zijn gehandhaafd en verhard. Hier zijn de boerderijstraten met de Wederopbouwboerderijen door- en overheen gelegd. Dit waren voor die tijd brede, geasfalteerde wegen. De oost-west lopende Hoogbroekstraat – Liesbroekstraat- Papesteeg- Kooiweg is de belangrijkste as in het gebied en een van de langste en bekendste boerderijstraten in Nederland. Langs beide zijden liggen tientallen boerderijen. Andere boerderijstraten zijn de Mosterdwal, de Zwaanheuvelstraat, de Wolderweg en de Zijvond.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Oost-west lopende boerderijstraten met als centrale as: Hoogbroekstraat- Liesbroekstraat- Papesteeg- Kooiweg.
- Ontsluiting door netwerk van (secundaire) wegen.
- Brede, geasfalteerde wegen.



De typische lange boerderijstraat Papesteeg



- Wegen van vóór de ruilverkavelingsperiode
- Wegen uit de ruilverkavelingsperiode (1949-1970)
- Boerderijstraten uit de ruilverkavelingsperiode (1949-1970)

Water

De komgronden zijn verbeterd. Hierbij is de gecompliceerde waterhuishouding verbeterd. De grote weteringen zijn structurerend geweest voor de ruilverkaveling. De weteringen zijn tijdens de ruilverkaveling gestroomlijnd, gerationaliseerd en waar nodig verlegd. Ook is er een nieuw gemaal gebouwd dat voor een adequate afwatering moet zorgen: het Quarles van Uffordgemaal. Het slotenpatroon is gerationaliseerd en heeft een grotere maatvoering gekregen. Door de verbeterde ontwatering is een gemengd agrarisch bedrijf mogelijk gemaakt. In de Wederopbouwperiode zijn zandwinningsplassen ontstaan. Deze maakten echter geen onderdeel uit van het ruilverkavelingsplan.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Gestroomlijnde, gerationaliseerde en verlegde weteringen.
- Gemaal Quarles van Ufford.
- Rationeel slotenpatroon.



De Grote Wetering, het nieuw gegraven deel ter hoogte van de Nieuwstraat



Watergangen (1930)



- Oorspronkelijk tracé van de weteringen
- Wetering, gestroomlijnd, gerationaliseerd en verlegd tijdens ruilverkavelingsperiode (1949-1970)
- Watergangen (1970)
- Quarles van Uffordgemaal (1952)
- Zandwinlocatie deels ontstaan tijdens de ruilverkavelingsperiode (1949-1970)

Groen

De groenstructuur van de ruilverkaveling wordt bepaald door bestaande bossen, boomsingels rond boerderijen en accentuering van de wegen door lange lijnen van laanbeplanting.

De laanbeplanting heeft meerdere functies: het breekt de wind en het deelt het gebied op in eenheden (kamers) die qua maat en schaal goed passen bij de komgronden. Voor de laanbeplanting zijn onder andere populieren, wilgen, essen en lindes gebruikt. In totaal zijn 18.530 bomen en 57.000 struiken aangeplant. Hierbij is het landschapsplan grotendeels aangehouden.

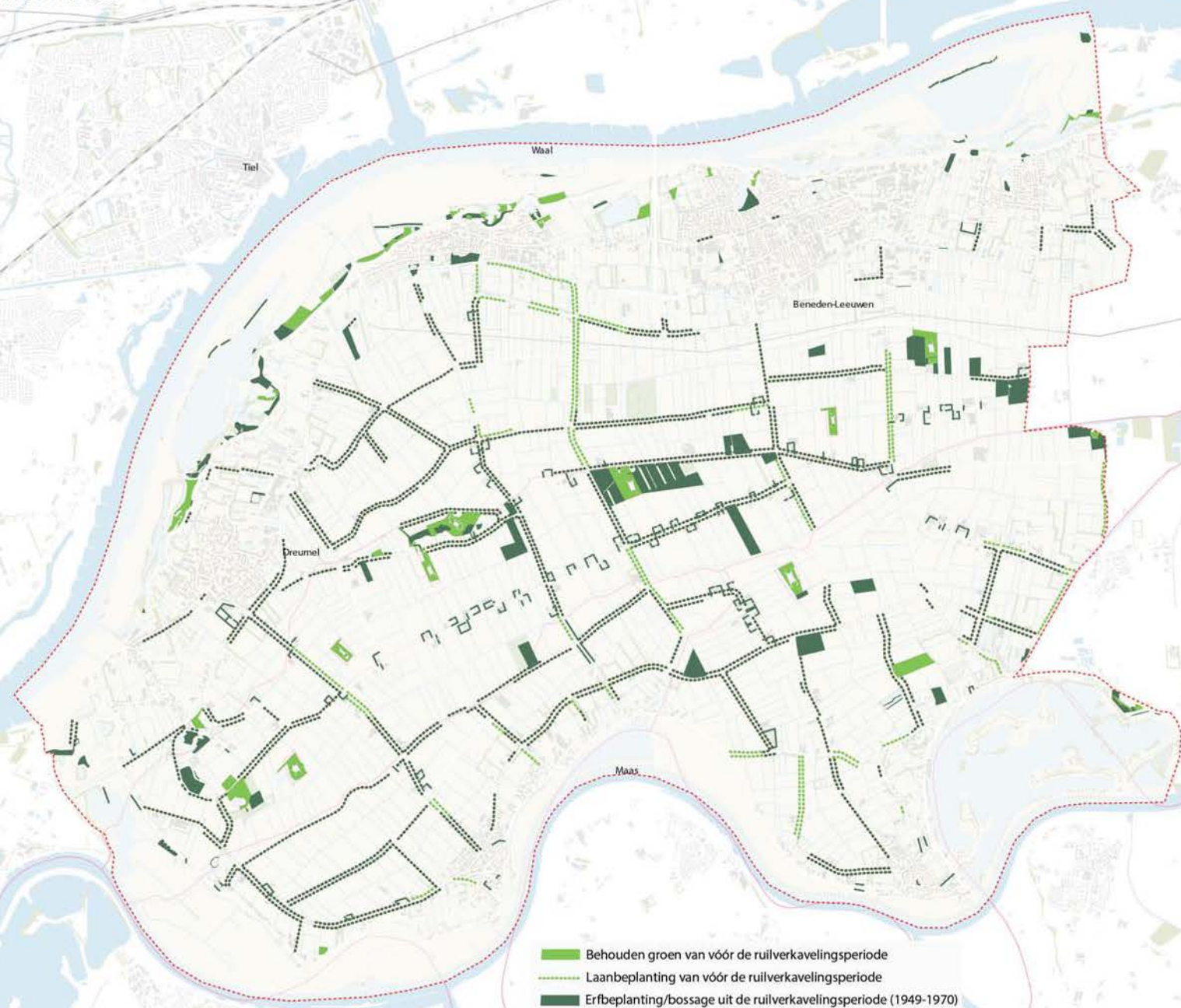
De erfbeplanting is niet planmatig ontworpen. Wel is de erfbeplanting gesubsidieerd en werden de bewoners bij de aanleg geadviseerd door het Consulentenschap voor het Volkstuinwezen.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Bestaande bospercelen gehandhaafd, waaronder eendekooien.
- Laanbeplanting langs wegen.
- Erfbeplanting rond boerderijen.



Laanbeplanting uit de ruilverkavelingsperiode



- Behouden groen van vóór de ruilverkavelingsperiode
- Laanbeplanting van vóór de ruilverkavelingsperiode
- Erfbeplanting/bossage uit de ruilverkavelingsperiode (1949-1970)
- Laanbeplanting uit de ruilverkavelingsperiode (1949-1970)

Bebouwing

Tijdens de ruilverkaveling zijn in het komgebied tientallen boerderijen gerealiseerd aan voornamelijk oost-west lopende boerderijstraten. Aan de boerderijstraten staat een groot aantal voor de Wederopbouwperiode karakteristieke boerderijcomplexen, die in een zeer korte periode zijn gerealiseerd. Buiten de boerderijstraten bevinden zich enkele verspreid gelegen kleinere clusters. De agrarische bedrijven die vanuit de dorpen zijn verplaatst, zijn zoveel mogelijk in de buurt van de oorspronkelijke kern gepositioneerd. Aan de randen van de dorpen bevinden zich woonhuizen die eveneens in de Wederopbouwperiode zijn gerealiseerd en daarmee aansluiten op de bebouwing in het komgebied.

Kenmerkend voor de ruilverkavelingsperiode zijn de grote variatie in boerderijtypen en de rijke erfbeplanting. In het gebied komen van oorsprong veel hallehuisboerderijen voor met een dwarsdeel. De architectuur van de Wederopbouwboerderijen is over het algemeen niet streekeigen. Wel zijn dwarsdeelachtige elementen onderdeel van veel boerderijen. Sommigen hoofdgebouwen zijn afgeleid van de niet streekeigen kop-hals-rompboerderijen, koprompboerderijen en krimpentypen.

Het merendeel van de Wederopbouwboerderijen is op een traditionele wijze gebouwd in een sobere, aan de late Delftse School verwante stijl. Een deel van de boerderijen is ontworpen door E. Kiestra en G.L. Goesten en anderen van Bureau Agrobouw. De architecten wilden een overall in het land toepasbaar, flexibel ontwerp realiseren voor een efficiënte, functioneel vormgegeven boerderij. Deze moderne, gelede boerderijen hebben een woongedeelte dat via een plat gedekt of van een zadeldak voorzien tussenstuk verbonden is met de schuur.

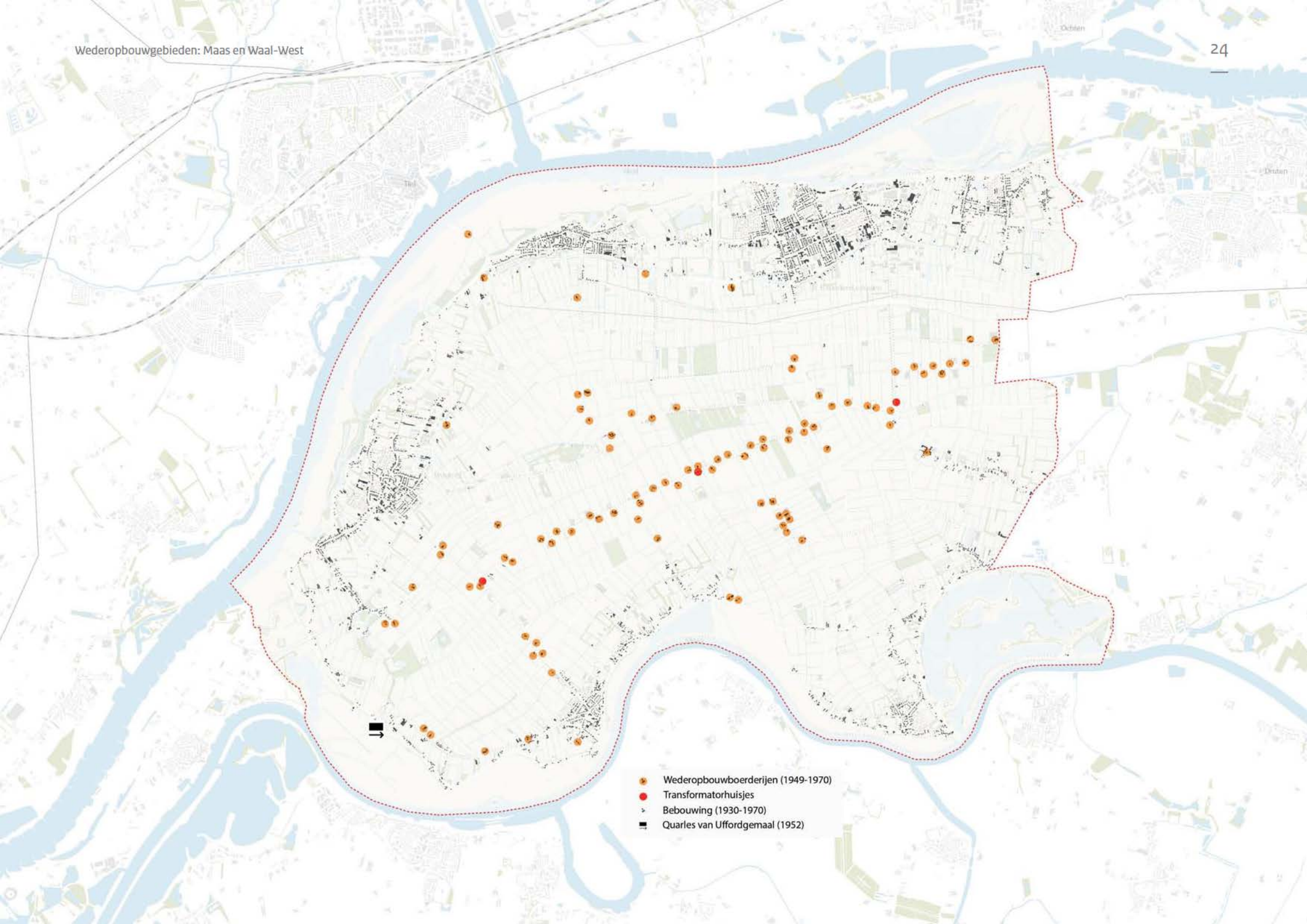


Typische erf langs de Papesteeg uit de wederopbouwperiode met boerderij op korte afstand tot de weg en erfbeplanting

De verkaveling is van invloed geweest op de positionering van de boerderijen op de erven. Kenmerkend voor de ligging van de boerderijen is de oriëntatie van de woongedeelten op korte afstand van de openbare weg. De een-, anderhalf of tweelaags woon- of voorhuizen zijn over het algemeen met de nok haaks op de nok van de schuur gelegen of asymmetrisch ten opzichte van de schuur geplaatst. Regelmatig zijn de woonhuizen ook dwars op de schuur geplaatst. De schuren of achterhuizen zijn vaak voorzien van aangebouwde lagere varkens- of kippen-schuren. Deze zijn overwegend haaks op de schuur/achterhuis gesitueerd. Een aantal boerderijen is voorzien van hekwerken, veelal met de naam van de boerderij. Naast de boerderijen zijn in de Wederopbouwperiode ook transformatorhuisjes gebouwd voor de elektriciteitsvoorziening in het gebied en is het Veerhuis bij Wamel gebouwd.

Kernkwaliteiten uit Wederopbouwperiode:

- Typische Wederopbouwboerderijen, veelal geplaatst langs boerderijstraten in oost-west richting.
- Woongedeelte op korte afstand van de openbare weg.
- Positionering woning: nok van de woning haaks op de nok van de schuur of asymmetrisch ten opzichte van de schuur.
- Gemaal Quarles van Ufford.
- Transformatorhuisjes in de stijl van de Delftse School



Bijzondere elementen

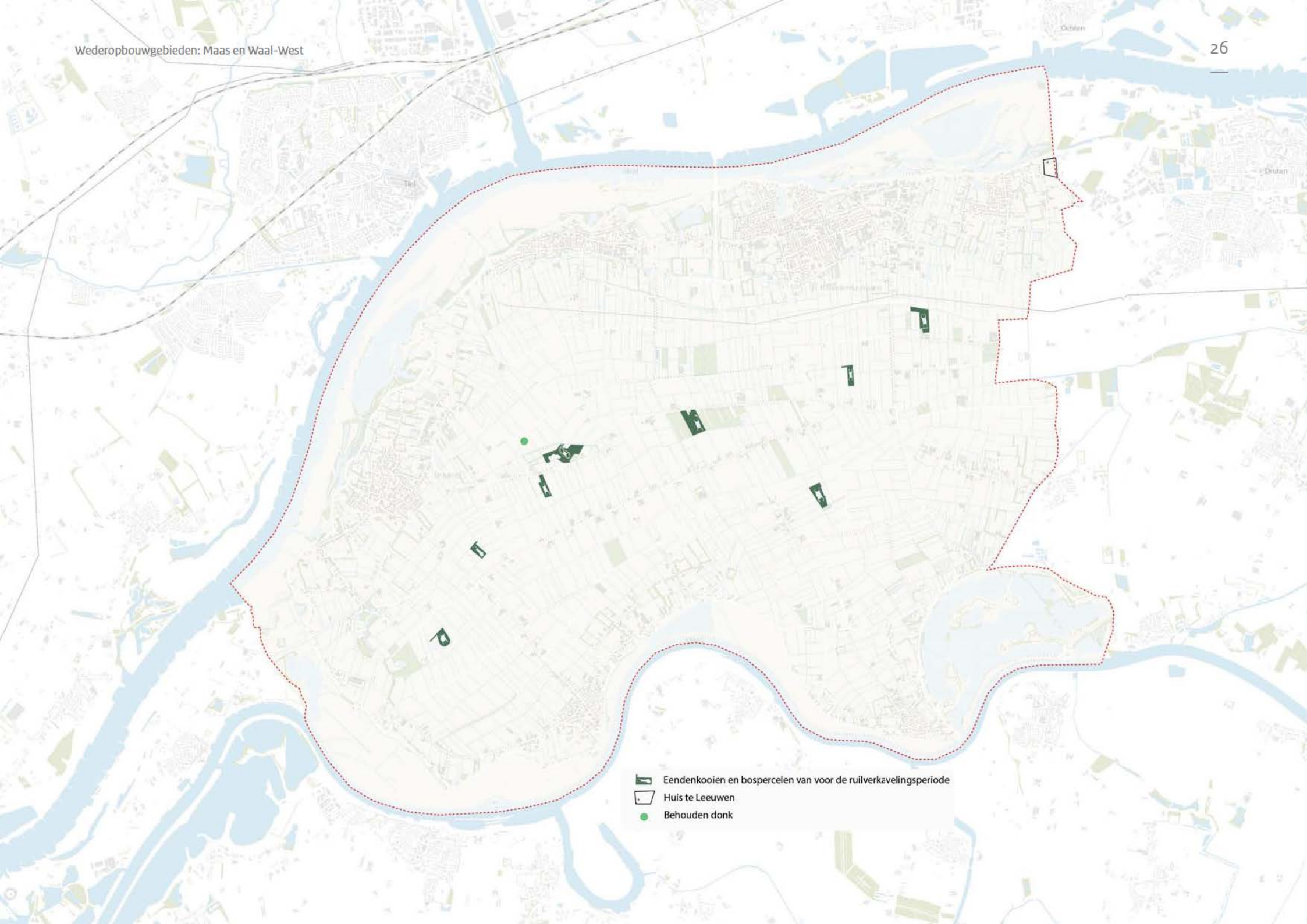
Bij de ruilverkaveling is een aantal bestaande elementen behouden. Zo is een aantal eendekooien behouden en zijn bestaande boscomplexen opgenomen in het landschap. Deze zijn onderdeel gaan uitmaken van de groenstructuur. Ook zijn de overblijfselen van Huis te Leeuwen behouden gebleven en is de donk aan de Bergweg gehandhaafd.




Kernkwaliteiten behouden in Wederopbouwperiode:

- Behouden cultuurhistorische elementen zoals eendekooien.
- Huis te Leeuwen.
- Behouden donk.



Behouden donk



-  Eendenkooien en bospercelen van voor de ruilverkavelingsperiode
-  Huis te Leeuwen
-  Behouden donk

Huidige situatie

In het gebied heeft sinds de Wederopbouwperiode een aantal ontwikkelingen plaatsgevonden. Desondanks is de ruilverkaveling Maas en Waal-West nog goed afleesbaar.

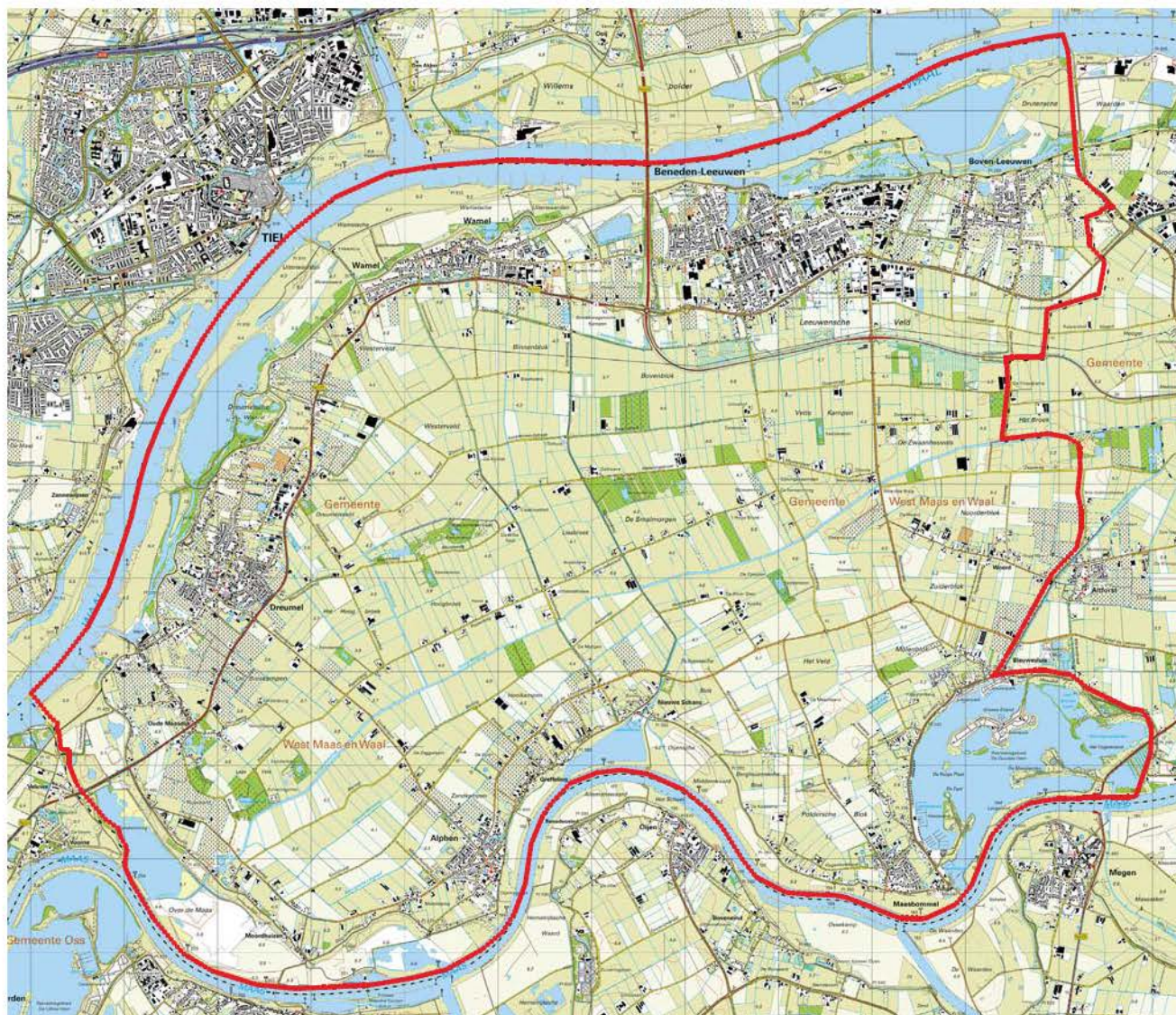
De kernen langs de rivieroeveren zijn uitgebreid. Ook in het landelijk gebied hebben uitbreidingen plaatsgevonden. Als gevolg van schaalvergroting en ontwikkelingen in de landbouw zijn nieuwe schuren toegevoegd. De in meer recente tijd gebouwde schuren zijn vaak aanzienlijk groter dan de oudere schuren.

De architectuur uit de Wederopbouwperiode is in het gebied nog herkenbaar aanwezig en bij veel boerderijen is de hoofdzet bewaard gebleven. Op hoofdlijnen zijn de kenmerken uit Wederopbouw - zoals schoon metselwerk, gescheiden woon- en bedrijfsdeel en rode pannendaken - grotendeels bewaard gebleven. Ook zijn op veel erven de bijgebouwen uit de Wederopbouwperiode nog aanwezig (o.a. hooibergen, varkensschuren, kippenhokken en hekwerken). Wel zijn bij veel boerderijen en woningen uit de Wederopbouwperiode in de loop van de jaren aanpassingen doorgevoerd. Vaak zijn de raamindelingen en (voor-)deuren van het woongedeelte gewijzigd of vervangen. Deuren en ramen van de achterhuizen zijn minder vaak aangepast. Soms is het woongedeelte uitgebreid en een aantal boerderijen is verbouwd tot woonhuis. In enkele gevallen zijn boerderijen gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Ook zijn soms nieuwe functies toegevoegd die tot veranderingen op het erf hebben geleid, zoals een bed & breakfast, boerderijwinkel, etc.

De meeste erven zijn nog geheel of gedeeltelijk omgeven door erfrandbeplanting. In de loop van tijd is deze beplanting wel afgenomen ten behoeve van bouwgrond of door achterstallig onderhoud. Als gevolg van gewijzigd onderhoud of de behoefte aan privacy zijn sommige woongedeeltes door de beplanting niet meer vanaf de weg zichtbaar.

Tussen 2000 en 2013 heeft een nieuwe ruilverkaveling plaatsgevonden. Hierbij is wederom land van eigenaar gewisseld en is de waterhuishouding verbeterd. Het aantal agrarische percelen is teruggebracht van ca. 7.000 naar 5.500 en het Quarles van Uffordgemaal is gemoderniseerd. Verder zijn nieuwe natuurdoelstellingen gerealiseerd, waarbij ruimte is vrijgemaakt voor (de verbinding van) natuurgebieden. Deze recente ruilverkaveling verschilt sterk met die uit de Wederopbouwperiode: er is preciezer aangesloten bij de bestaande situatie. Het resultaat sluit nauw aan op het bestaande ruilverkavelingslandschap, waardoor er ruimtelijk geen groot effect waarneembaar is.

In de jaren '70 is de Prins Willem Alexanderweg (N323) over de Waal toegevoegd. Het patroon van wegen is, zeker middenin de kommen, nog grotendeels intact. Wel is de hiërarchie veranderd. Doorgaande wegen buiten het centrum van het ruilverkavelingsgebied zijn ondertussen verder verbreed en gemoderniseerd. De ooit brede en moderne ruilverkavelingsstraten zijn daardoor in het veld niet meer duidelijk te herkennen als oorspronkelijke hoofdonthoudingswegen. Veel beplanting is nog aanwezig. Wel is de beplanting hier en daar onderbroken of verjongd. Bij de recente ruilverkaveling is opnieuw groen aangeplant, ook op plaatsen waar voorheen geen beplanting stond. Het natuur- en recreatiegebied de Gouden Ham is ontstaan tussen 1960 en 1980, deels als gevolg van zandwinning. Deze vormen nu een zone van buitendijkse natuur- en recreatielandschappen.



Kernkwaliteiten

De ruilverkaveling Maas en Waal-West werd landelijk als een voorbeeldproject gezien. De ruilverkaveling had tot doel om de slecht ontwaterde en ontsloten komgronden te verbeteren. Hiertoe is op grote schaal de verkaveling gerationaliseerd en zijn wegen toegevoegd en/of verbeterd. Opvallend zijn de boerderijstraten in het hart van de komgronden, gelegen in voornamelijk de oostwest-richting. Hierlangs zijn nieuwe boerderijen gerealiseerd. Diverse bedrijven uit de kernen zijn naar deze Wederopbouwboerderijen uitgeplaatst. De boerderijen hebben een typische wederopbouwkenmerk, met veelal een gescheiden woon-werkgedeelte, een gevel van bakstenen en een rood pannendak. Vaak ligt het woongedeelte op korte afstand van de weg, met de nok veelal haaks geplaatst op de nok van de schuur of asymmetrisch ten opzichte van de schuur. Er is geen sprake van één type wederopbouwboerderij; er zijn juist vele typen te onderscheiden. Rondom de boerderijen is erfbeplanting aangebracht (niet planmatig, wel gesubsidieerd).

Om de ontsluiting van het gebied te verbeteren zijn veel nieuwe wegen toegevoegd. Via een netwerk van (secundaire) wegen zijn alle percelen ontsloten vanaf een (voor die tijd) brede, verharde weg. De wegen werden veelal voorzien van een laanbeplanting. Hierdoor is een halfopen landschap ontstaan met grote landschappelijke kamers in vooral de lengterichting van het komgebied. De grootste kamers bevinden zich vooral in het hart van het komgebied, naar de randen van de oeverwallen toe worden ze kleiner (in aansluiting op het meer besloten karakter van de oeverwallen).

Naast de ontsluiting is ook de waterhuishouding verbeterd. Hiervoor is vooral gebruik gemaakt van bestaande wateringen, die zijn verbeterd, gerationaliseerd en/of verlegd en is het gemaal van Quarles van Ufford gebouwd. Het slotenpatroon is gerationaliseerd en op enkele plaatsen is de kavelrichting gedraaid om zo beter aan te sluiten op de (hoofd)watergangen. Tot slot zijn oude elementen als eendekooien tijdens de ruilverkaveling behouden gebleven.

Massa-ruimte

- Halfopen landschap ontstaan door nieuwe aanplant en bebouwing.
- Landschappelijke kamers in de lengterichting van het komgebied.
- Kamers ca. 3,5 x 1,5 km groot.
- Grootste kamers bevinden zich middenin; naar oeverwallen toe worden de kamers kleiner.

Verkaveling

- Meer gerationaliseerd kavelpatroon.
- Grotere kavels door schaalvergroting.
- Alle percelen aangesloten op verharde weg.

Ontsluiting

- Oost-west lopende boerderijstraten met als centrale as: Hoogbroekstraat-Liesbroekstraat-Papesteeg-Kooiweg.
- Ontsluiting door netwerk van (secundaire) wegen.
- Brede, geasfalteerde wegen.

Water

- Gestroomlijnde, gerationaliseerde en verlegde wateringen.
- Gemaal Quarles van Ufford.
- Rationeel slotenpatroon.

Groen

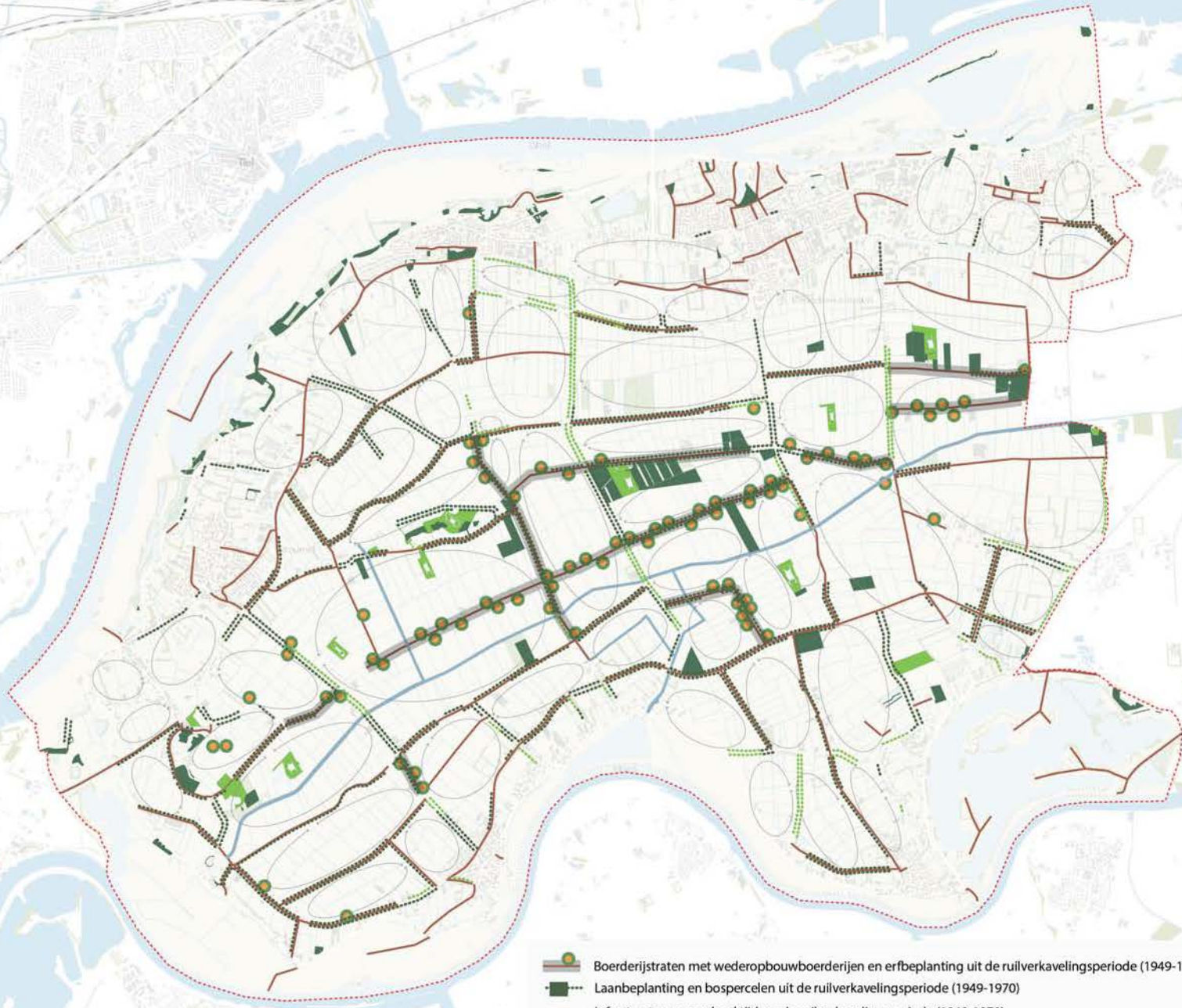
- Bestaande bospercelen gehandhaafd, waaronder eendekooien.
- Laanbeplanting langs wegen.
- Erfbeplanting rond boerderijen.

Bebouwing

- Typische Wederopbouwboerderijen, veelal geplaatst langs boerderijstraten in oost-west richting.
- Woongedeelte op korte afstand van de openbare weg.
- Positionering woning: nok van de woning haaks op de nok van de schuur of asymmetrisch ten opzichte van de schuur.
- Gemaal Quarles van Ufford.
- Transformatorhuisjes in de stijl van de Delftse School

Behouden bijzondere elementen

- Behouden cultuurhistorische elementen zoals eendekooien.
- Huis te Leeuwen.



- Boerderijstraten met wederopbouwboerderijen en erfbeplanting uit de ruilverkavelingsperiode (1949-1970)
- Laanbeplanting en bospercelen uit de ruilverkavelingsperiode (1949-1970)
- Infrastructuur aangelegd tijdens de ruilverkavelingsperiode (1949-1970)
- Gestroomlijnde, gerationaliseerde en verlegde weteringen uit de ruilverkavelingsperiode (1949-1970)
- Eendenkooien en bospercelen van voor de ruilverkavelingsperiode (1949-1970)
- Open ruimte, landschappelijke kamer
- Historische laanstructuur van vóór de ruilverkavelingsperiode

Bronnen: **Anita Blom (red.):** Atlas van de Wederopbouw Nederland 1940-1965, Ontwerpen aan Stad en land. (onder andere gebaseerd op Landschapsplan, 1952). **Berendsen, H. J. A. (2005):** Landschap in delen. Overzicht van de geofactoren. **Gelders Genootschap (2014):** Gemeente Maas en Waal. Inventarisatie karakteristiek wederopbouw in het buitengebied. **H+N+S, (2014):** Wederopbouwgebied Ruilverkaveling Beltrum. Analyse en aanbevelingen. **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2011)** Ruilverkaveling. Gids Cultuurhistorie 18, 2011. **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2015:** Beltrum I. Een landelijk gebied van nationaal belang. **Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (2015):** Maas en Waal-west: een landelijk gebied van nationaal belang. **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed:** Wederopbouwgebieden. Geraadpleegd via: <http://erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/wederopbouwgebieden>. **Van De Bergh, S. (2009):** Verdeeld land. De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985. **Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid.** De functies van de verzorgingsstaat. Geraadpleegd via: <http://www.wrr.nl/publicaties/samenvattingen/samenvatting-de-verzorgingsstaat-herwogen/2-de-functies-van-de-verzorgingsstaat/>

Colofon

Gebiedsdocument Maas en Waal-West
Samenstelling en tekst: Land-id
Afbeeldingen en foto's: zijn afkomstig van Land-id tenzij anders vermeld.
De tekeningen en het kaartmateriaal zijn vervaardigd door Land-id.
Luchtfoto: RCE, Siebe Swart
Ontwerp: Tegenwind grafisch ontwerp

Bij het tot stand komen van deze publicatie is zoveel mogelijk getracht toestemming te krijgen voor het beeldgebruik van de oorspronkelijke rechthebbenden of hun uitgevers. Indien een rechthebbende denkt aanspraak te kunnen maken op een beeld, dan kunt u contact opnemen met InfoDesk info@cultureelerfgoed.nl

Er heeft geen nader gedetailleerd veldonderzoek plaatsgevonden in het kader van deze gebiedsbeschrijving.

©Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2016

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed staat voor de bescherming van het roerende en onroerende erfgoed van nationaal belang. Met specialistische kennis stimuleert de dienst een goede zorg voor archeologie, monumenten, cultuurlandschap, beeldende kunst en kunstnijverheid.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort
Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort
033 – 421 7 421 | fax 033 – 421 7 799
info@cultureelerfgoed.nl
www.cultureelerfgoed.nl